

Η παρέμβαση της ψυχανάλυσης στη διαμόρφωση της σχέσης Ψυχολογίας και Ψυχιατρικής

Ε. Τζαβάρα¹

Η δημοσιότητα που πρόσφατα, καθυστερημένα βέβαια, απολαμβάνει η ψυχανάλυση στην Ελλάδα, καθώς επίσης και η υποχρεωτική και πολλές φορές κυρίαρχη παρουσία της σε κάθε εγχειρίδιο ψυχολογίας και ψυχιατρικής, δε μας αρκούν για να θεωρήσουμε ότι υπάρχει σήμερα στο χώρο που ορίζει η σύζευξη ψυχολογία-ψυχιατρική, μία άνετη, ευρύχωρη, προνομιακή θέση για την ψυχανάλυση και τον ψυχαναλυτή. Είναι βέβαια μια πάγια τακτική η ψυχανάλυση να αναφέρεται ως ψυχολογία του ανθρώπου ή ψυχολογική θεωρία «που επηρέασε βαθιά όχι μόνο την ψυχιατρική αλλά και την ανθρωπολογία, την ιστορία, την λογοτεχνία, την τέχνη και γενικά τον πολιτισμό του αιώνα μας», (Χαρτοκόλλης, 1986, σελ. 45).

Στον βραχύ χρόνο αυτής της παρέμβασης, θα ήθελα να ασχοληθώ με το ερώτημα: ποιά η θέση της ψυχανάλυσης και του ψυχαναλυτή σήμερα στο πεδίο που απασχολεί την ημερίδα μας; Θα επιχειρήσω να προσφέρω μία πρόσκαιρη απάντηση στο ερώτημα αυτό θέτοντας ένα δεύτερο διπλό ερώτημα:

(α) Τί συνιστά τον επαναστατικό και προκλητικό χαρακτήρα της φροϋδικής θεωρίας; Ποιές ανακατατάξεις δηλαδή επέβαλε η ανακάλυψη του ασυνειδήτου στο πεδίο της ψυχολογίας

και της ψυχιατρικής;

(β) Τί σήμερα μπορεί να αποτελεί πρόκληση για την ψυχανάλυση; Ποιά δηλαδή είναι το πεδίο έρευνας της ψυχανάλυσης;

Θα θεωρήσουμε γνωστά τα ιστοριογραφικά στοιχεία γύρω από τους προδρόμους της ψυχανάλυσης, την πορεία του Freud, η οποία για μισό αιώνα είναι ταυτόσημη με την πορεία της ψυχαναλυτικής θεωρίας και πρακτικής, τα στοιχεία γύρω από τις διαμάχες και τις διαφοροποιήσεις. (Freud, 1914, Jones, 1953, Μαννονί, 1968 και Roudinesco, 1986).

Θα περιγράψουμε σύντομα πώς εμφανίζονται σήμερα τα πράγματα στο εσωτερικό της ψυχανάλυσης. Μετά από έναν αιώνα ψυχαναλυτικής έρευνας, 1890-1990, οι διαπιστώσεις που μπορεί κανείς να κάνει σχετικά με τη δυναμική στο χώρο της ψυχανάλυσης, στο πεδίο της θεωρίας και της πράξης είναι οι ακόλουθες:

(1) Στο πεδίο το θεωρητικό, υπάρχει μία πολυφωνία θεωρητικών διατυπώσεων και αναγνώσεων του φροϋδικού έργου, όπως η ψυχαναλυτική ψυχολογία του Εγώ, η θεωρία των σχέσεων αντικειμένου, η λακανική θεωρία κ.ά. Δεν μας ενδιαφέρει εδώ η διαμάχη γύρω από θέματα ορθοδοξίας, η οποία είναι πολύ συχνή στο εσωτερικό της

¹ Ψυχολόγος, ψυχαναλύτρια

ψυχαναλυτικής κοινότητας.

(2) Στο πεδίο της ψυχαναλυτικής πράξης, οι διάφορες θεωρητικές προεκτάσεις, ζώντας του Freud και μετά, διεύρυναν το αρχικό ερευνητικό και θεραπευτικό πεδίο της ψυχανάλυσης, η οποία, ως γνωστόν, περιοριζόταν στις νευρώσεις. Σήμερα το πεδίο της ψυχαναλυτικής έρευνας και θεραπευτικής δεν περιλαμβάνει μόνο τις ευφυείς νέες γυναίκες και σωματικά μη νευρολογικής φύσεως συμπτώματα, όπως ήταν οι πρώτες πελάτισσες του Freud. Περιλαμβάνει τα παιδιά με κάθε είδος συμπτωματολογία, τους ενήλικες, συχνά πέραν της ηλικίας που ο Freud είχε ορίσει ως αναλύσιμη, τις οριακές διαταραχές προσωπικότητας, την ψύχωση.

(3) Τέλος, θα πρέπει να κάνουμε μια τρίτη διαπίστωση. Διακρίνονται δύο τάσεις στο εσωτερικό της ψυχαναλυτικής κοινότητας σε παγκόσμιο επίπεδο. Μία τάση η οποία υποστηρίζει την αμιγή ψυχανάλυση, και μία άλλη τάση που προσπαθεί να εντάξει την ψυχανάλυση σε σχήματα διδακτικά και θεραπευτικά πιο οικονομικά, πιο λειτουργικά, περισσότερο εύχρηστα και ελεγχόμενα.

Για όσους ανήκουν στην πρώτη περίπτωση, κάθε φορά που η ψυχανάλυση γίνεται επιθετικός προσδιορισμός σε ουσιαστικό άλλο από την πράξη ή πρακτική, παύει να είναι ψυχανάλυση. Όποιος είναι ψυχαναλυτής, και αυτό μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες, ακούει και παρεμβαίνει πάντα ψυχαναλυτικά, σε όλες τις θεραπευτικές του πράξεις, είτε πρόκειται για την τυπική ψυχανάλυση με το γνωστό πλαίσιο, είτε όχι. Βέβαια τίποτε δεν εμποδίζει να χρησιμοποιηθεί η θεωρία της ψυχανάλυσης ως χρήσιμη ακαδημαϊκή γνώση στη μόρφωση ψυχιάτρων, ψυχολόγων, παιδαγωγών, κ.λπ.

Ας έρθουμε τώρα στο ερώτημά μας:

τί συνιστά τον επαναστατικό και προκλητικό χαρακτήρα της φροϋδικής θεωρίας; Εδώ και έναν αιώνα η θέση ότι το συνειδητό, η συνείδηση δεν επικαλύπτει το χώρο του ψυχικού, ότι δηλαδή το ψυχικό δεν είναι ταυτόσημο του συνειδητού, αποτελούσε επανάσταση. Η ανακάλυψη του ασυνειδήτου συνεπάγεται μία σειρά από ανακατατάξεις στο σύνολο πεδίο του στοχασμού και της επιστημονικής γνώσης για τον άνθρωπο: από τη φιλοσοφία και την τέχνη μέχρι τις σύγχρονες μας νευροεπιστήμες.

Το 1932 ο Freud, στις νέες διαλέξεις εισαγωγής στην ψυχανάλυση, παρομοιάζει την ψυχανάλυση στο ατομικό επίπεδο, ως θεραπεία, με έργον πολιτισμού, κάτι σαν την αποξήρανση της *Zuyderzee*. Η γη κερδίζει έδαφος πάνω στη θάλασσα. Στα πλαίσια της δομικής θεωρίας του ψυχισμού – Εγώ, Υπερέγώ, Αυτό – μιλά για την «*διεύρυνση του αντιληπτικού πεδίου και σταθεροποίηση της οργάνωσης (του Εγώ), ώστε να μπορέσει να οικειοποιηθεί καινούργια τμήματα από το Αυτό*» (Freud, 1932, σελ. 110).

Στον αιώνα μας η ψυχανάλυση στο σύνολό της, έτσι όπως την έχει ορίσει ο Freud (θεωρία, θεραπεία, ερμηνεία) αποτελεί διεύρυνση του οπτικού και νοητικού μας χώρου: κατάκτηση ενός μεγάλου τμήματος του αγνώστου και του παράλογου. Χρειάστηκαν βέβαια μερικές δεκαετίες για να αποδειχθεί η ενεργός παρουσία μέσα μας εν αγνοία μας των αναλλοίωτων εγγραφών του παρελθόντος, να γίνει αποδεκτό ότι τίποτα δε χάνεται από τις πρωταρχικές εμπειρίες και φαντασιώσεις της βρεφικής και παιδικής ηλικίας, εμπειρίες και φαντασιώσεις που διέτρεξαν το σώμα και το νου μας, συνδεδεμένες με την αναζήτηση της ικανοποίησης των αναγκών και το αίτημα αγάπης προς τον άλλο, το ανθρώπινο αντικείμενο

στον έξω κόσμο. Οι γνώσεις αυτές έγιναν επικτητές μέσα από την παράλληλη οριοθέτηση της ψυχαναλυτικής θεραπευτικής μεθόδου. Η αυτο-ανάλυση του Freud και το πεδίο της θεραπευτικής σχέσης ήταν η γη που γεννήθηκε η ψυχανάλυση. Στο πεδίο της θεραπευτικής σχέσης, ο Freud ανακάλυψε τη μεταβίβαση, κινητήρια δύναμη της θεραπείας και τη δύναμη των λέξεων και του λόγου, ορίζοντας έτσι την ψυχανάλυση ως «*talking cure*», ομιλούσα θεραπεία, θεραπεία με λόγια.

Η ψυχανάλυση δε γεννήθηκε στο άστυλο, στο χώρο της κλασικής ψυχιατρικής, αλλά στο πεδίο της νευρολογίας. «*Η καριέρα του Freud φτιάχτηκε πάνω σε ένα λογοπαίγνιο: ως νευρολόγος θα έπρεπε να θεραπεύσει τις παθήσεις των νευρών*», γράφει ο Mannoni (1968, σελ. 26).

Η πρόσβαση στο ασυνείδητο διανοίχθηκε σε ένα σημείο ήσσονος αντιστάσεως. Στη λιγότερο παράλογη περιοχή της ψυχιατρικής νοσολογίας. Σ' αυτό το σημείο υπήρξε η ευτυχής διαπίστωση της αναντιστοιχίας μεταξύ σωματικού συμπτώματος και οργανικής βλάβης. Δηλαδή με όρους ιατρικούς υπήρχε σύμπτωμα, χωρίς να υπάρχει ασθένεια.

Έτσι, ο Freud στο χώρο αυτό συνάντησε γνώριμα φαινόμενα του ανθρώπινου ψυχισμού που δε διέφεραν πολύ από τα όνειρα. «*Η ερμηνεία των ονείρων*», «*η ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής*», ορίζουν το γεφύρωμα μεταξύ λογικής και παραλόγου. Μία από τις ανακατατάξεις, που επέβαλε η ψυχανάλυση στο πεδίο της ψυχιατρικής, είναι η ανατροπή του παραδοσιακού ψυχιατρικού διαχωρισμού που «*απέδι-δε την τρέλλα στον άρρωστο και συγχρόνως αμπάρωνε τον γιατρό μέσα στην αδύναμη λογική του. Αυτή την ανατροπή βέβαια επαναλαμβάνει η ψυχανάλυση όταν ζητά στους υποψηφίους*

αναλυτές να πάρουν τη θέση του ασθενούς» (Mannoni, 1968).

Τι συνιστά τον προκλητικό χαρακτήρα της ψυχανάλυσης; Σήμερα το περιεχόμενο της θεωρίας δεν είναι στο επίκεντρο της κριτικής. Είναι κοινό κτήμα το σύνολο σχεδόν των εννοιών της. Ωστόσο δεν έχει ακόμη αποφασισθεί η επιστημονική της κατάσταση. Οι αρχές της αντικειμενικότητας, της εγκυρότητας, της προβλεψιμότητας δεν μπορεί να ισχύουν για την ψυχανάλυση. Οι ιδιαιτερότητες του πεδίου της ψυχανάλυσης ως θεωρίας και πρακτικής συμπεκνώνονται σ' αυτό που γράφει ο Freud ήδη στα πρώτα του κείμενα για την υστερία. «*Ζητούσαμε να μάθουμε από τον άρρωστο κάτι που δεν ξέραμε και που ο ίδιος αγνοεί*». (Freud, 1895).

Ποιές είναι οι ανακατατάξεις που επέβαλε η ανακάλυψη του ασυνείδητου στο πεδίο της ψυχολογίας και ποια η σχέση της ψυχανάλυσης με την ψυχολογία;

Το ερώτημα αυτό τίθεται από πολλούς και στη σημερινή συνάντηση. Ο Freud δεν έπαψε ποτέ να θεωρεί την ψυχανάλυση επιστήμη και ψυχολογία. Το σχεδιάγραμμα του 1895 έφερε τον τίτλο «*Ψυχολογία για νευρολόγους*». Ωστόσο, σήμερα η ένταξη της ψυχανάλυσης στην ψυχολογία δεν μπορεί ασυζητητί να θεωρηθεί αυτονόητη. Ο όρος ψυχολογία και ψυχολογικός στο Freud εμφανίζεται σε αντιδιαστολή με την νευρολογία και το οργανικό. Ο Lacan, από τα χρόνια 1950 και μετά, ασκώντας έντονη κριτική στις ψυχαναλυτικές σχολές της Β. Αμερικής, υποστήριξε την απόλυτη ετερογένεια της ψυχανάλυσης ως προς την επιστημονική ψυχολογία και ως προς την ψυχιατρική. Αν η ψυχανάλυση σήμερα θα θεωρηθεί ψυχολογία, αυτό εξαρτάται από το πώς η ψυχολογία θα ορίσει το αντικείμενό της και το πεδίο της.

Δεν είμαι σε θέση να ξέρω ποιά εί-

ναι η σύγχρονη προβληματική στο χώρο της επιστημολογίας. Ίσως οι επιστημολόγοι να μην είναι έτοιμοι να εγκαταλείψουν το στέρεο έδαφος που τους παρέχει το μοντέλο της θετικής φυσικής επιστήμης. Όμως, στο χώρο των επιστημών του ανθρώπου και της κοινωνίας, μετά από ένα αιώνα περίπου θετικιστικής προβληματικής και πρακτικής, οι επιστήμονες δε φαίνεται να συμμερίζονται τις ελπίδες και τις φιλοδοξίες των ομολόγων τους του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού. Σήμερα δηλαδή, θα μπορούσαμε να αντιμετωπίσουμε έναν επαναπροσδιορισμό της ψυχολογίας ούτως ώστε η ψυχανάλυση να μπορεί να ενταχθεί σ' αυτήν ως ψυχολογία του νοήματος και της διαλεκτικής της δι-υποκειμενικότητας.

Ας έρθουμε τώρα στο δεύτερο ερώτημα: ποιο το πεδίο έρευνας για την ψυχανάλυση; Τί συνιστά πρόκληση σήμερα για την ψυχανάλυση;

Η απάντηση δεν μπορεί να είναι άλλη από αυτή που έδωσε ο Freud στις νέες διαλέξεις, λίγο πριν από το τέλος της ζωής του. *«Η ψυχανάλυση διαμορφώθηκε ως θεραπεία, προχώρησε όμως πολύ πιο πέρα. Δεν εγκατέλειψε ωστόσο τη γη που γεννήθηκε. Για να μετεξελιχθεί και να προχωρήσει σε βάθος είναι πάντα δεμένη με τις σχέσεις με τους αρρώστους. Οι συσσωρευμένες εντυπώσεις, πάνω στις οποίες αναπτύσσουμε τις θεωρίες μας, δεν μπορούν να αποκτηθούν διαφορετικά. Η εμπειρία των αποτυχιών μας ως θεραπευτές, μας επιβάλλει αδιαλείπτως καινούργιες προσπάθειες. Οι απαιτήσεις της πραγματικής ζωής είναι μία αποτελεσματική προστασία προς στην διάχυση θεωρητικοποίησης, την οποία παρ' όλα αυτά δεν μπορούμε να στερηθούμε στη δουλειά μας».* (Freud, 1932, σ. 202).

Για κάθε επιστήμη, ή κάθε θετική γνώση, έτσι ονόμαζε ο Foucault τις επιστήμες του Ανθρώπου και της Κοι-

ωνίας, υπάρχει κάποιο πεδίο στο οποίο γίνεται η βασική έρευνα. Για την ψυχανάλυση και τον ψυχαναλυτή, το πεδίο έρευνας ανοίγει εκεί που η θεωρία παρουσιάζει κενό, ή ο αναλυτής αποτυγχάνει. Εκεί όπου η ερμηνεία δε λειτουργεί, παρ' όλο που ο ψυχαναλυτής θεωρεί ότι έχει καταλάβει... Το πεδίο έρευνας της ψυχανάλυσης, της βασικής έρευνας της ψυχανάλυσης είναι στα όρια της τεχνικής και της θεωρίας. Μπορούμε να πούμε ότι ανέκαθεν το πεδίο έρευνας δεν ήταν το τυπικό: η τυπική ψυχανάλυση, ή οι κλασσικές ενδείξεις, έτσι όπως ορίζονταν την κάθε στιγμή, αλλά οι περιπτώσεις όπου υπάρχει θεραπευτικό αίτημα, χωρίς να είναι δυνατόν να λειτουργήσουν οι κλασσικές συνθήκες του πλαισίου (συχνότητα, πληρωμή, διάρκεια). Αν οι ψυχαναλυτές μορφώνονται ως ψυχαναλυτές μέσα από την προσωπική τους ψυχανάλυση, η οποία κατά κανόνα ακολουθεί αυτό που ονομάζουμε «τυπική ψυχανάλυση», καθώς και με σεμινάρια και εποπτείες, η βασική έρευνα για όσους θελήσουν στη συνέχεια να «μετεξελιχθούν και να πάνε σε βάθος», δεν μπορεί παρά να γίνει στο πεδίο των αντενδείξεων και των αποτυχιών. Αυτές ανήκουν συνήθως στο φάσμα που ονομάζουμε βαριά παθολογία. Στις περιπτώσεις αυτές το ιδιωτικό γραφείο του ψυχαναλυτή δεν είναι ο καλύτερος τρόπος θεραπείας. Ο όποιος οριοθετημένος και θεσμοθετημένος τόπος, νοσοκομείο, κέντρο, ίδρυμα, πλαισιώνει συμβολικά και συγκεκριμένα και τον ψυχαναλυτή και τον άρρωστο, καθώς τις περισσότερες φορές η πραγματικότητα του αρρώστου όπως και στα παιδιά, περιλαμβάνει και την οικογένεια. Τόπος βίαιων συγκρούσεων και αμφιθυμικών συναισθημάτων.

Θεωρώ ότι η διεπιστημονικότητα α-ναφορικά με την ψυχική υγεία και νό-

σο δεν είναι απλώς και μόνον ευχή. Είναι μία αναγκαία ερευνητική προοπτική, που υπαγορεύεται από θεμελιακά ερωτήματα: επιστημολογικά, θεωρητικά, κοινωνικά, κλινικά. Η πολυσυνθετότητα του αντικειμένου, το πάσχον υποκείμενο, με την ιστορία του, επιβάλ-

λει μία πολυδιάστατη προσέγγιση. Αυτή η προσέγγιση, θεωρητικά και πρακτικά, μπορεί να επιτευχθεί μόνο στα πλαίσια του όποιου οριοθετημένου ιδρύματος-θεσμού. Αυτό είναι το εργαστήριο για όσους από εμάς δουλεύουμε στο πεδίο της κλινικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Freud S. (1895), *Etudes sur l'hysterie*. Paris, P.U.F., 1967.

Freud S. (1914), *A history of the psychoanalytic movement* S.E. 14, σελ. 1-66.

Freud S. (1932), *Nouvelles conférences d'introduction à la psychanalyse*. Paris, N.R.F. 1984.

Jones E. (1953), *La vie et l'oeuvre de Sigmund Freud*. Paris, R.U.F. 1976.

Mannoni. *Freud*. Paris, Seuil, «Ecrivains de toujours», 1968.

Roudinesco E. *Histoire de la psychanalyse en France*. Paris, Seuil, 1986.

Χαρτοκόλλης Π. *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*. Αθήνα, Θεμέλιο, 1986.